

„КИПРИАН. СТАРОБЪЛГАРСКИ
И СТАРОРУСКИ КНИЖОВНИК“
от НЕВЕНА ДОНЧЕВА-ПАНАЙОТОВА
С., Изд. „Наука и изкуство“, 1981, 228 с.

Монографиите за писатели от българското Средновековие не са често явление в нашата литературна историография. На практика след 9. IX. 1944 г. монографии са писани само за Кирил и Методий (от Ем. Георгиев), за Черноризец Храбър и Константин Костенечки (от К. Куев) и за Владислав Граматик и Димитър Кантакузин (от Г. Данчев). Все още няма цялостни, всеобхващащи изследвания за делото, жизнения път и значението на твърде много старобългарски писатели, както от IX—X, така и от XIV в. Ето защо, дори само като прикърване, книгата на Н. Дончева-Панайотова е факт със значение за българската литературна история. А задълбоченият прочит на труда „Киприан. Старобългарски и староруски книжовник“ довежда до преценката, че тази книга е полезно, важно произведение и за историците на староруската литература.

От няколко години Н. Дончева-Панайотова изнася редица сведения за неизвестни творби на Киприан, уточнява факти от биографията му, анализира същността на неговото пърковно-политическо и литературно дело.¹ Така че разглежданият труд е явно плод на дългогодишни интереси и сериозни научни търсения. От друга страна, многобройните изследвания за митрополит Киприан, осъществени от руски, съветски и български учени,² са били вероятно допълните-

¹ Вж. Н. Дончева-Панайотова. Образът на Киприан в похвалното слово за него от Григорий Цамблак. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974; Неизвестно „Похвално слово за митрополит Петър“ от Киприан. — Литературна мисъл, 1975, кн. 1; Киприановото „Похвално слово за Петър“ в българската и руската панегирична традиция. — Език и литература, 1977, кн. 2; Неизвестно „Похвално слово за митрополит Петър“ от Киприан Цамблак. Изследване и текст. — Старобългарска литература, 1977, кн. 2; По въпроса за родството между митрополит Киприан и Григорий Цамблак. — Старобългарска литература, 1978, кн. 3.

² Вж. например Архим. Леонид. Киприан до восточения в московско митро-

полит подтик за систематизирането на научните знания за Киприан в един цялостен монографичен труд. Труд, чиято стойност, струва ми се, трябва да се разглежда в два плана: 1. Като научно произведение, което обобщава постигнатото в науката по отношение на митрополит Киприан и с личния принос на авторката разширява кръга от знания и възгледи за този писател. 2. Като книга, която дава възможност на широк кръг читатели да се запознаят с делото на един българин, чийто живот е източник за патриотична гордост — след излизането на книгата на Н. Дончева-Панайотова доста хора ще разберат реалната стойност на думите „българско културно влияние в средновековна Русия“³. И тъй като все пак трудът е ориентиран към научните среди, тук той ще бъде разгледан от позициите на първия от двата оценъчни плана.

Книгата на Н. Дончева-Панайотова се състои от увод, четири глави, заключение, пет приложения, списък на илюстрациите и списък на съкращенията. Разположила по такъв начин материала в своето проучване, авторката е имала за цел не само да обобщи това, което е писано в продължение на около два века за митрополит Киприан, но и да даде (където е възможно и необходимо) нова, самостоятелна преценка на проблемите, свързани с Киприановия живот, дейност и твор-

полюио. — Чтения ОИДР, 1867, кн. II; И. Мансветов. Митрополит Киприан в его литургической деятельности. М., 1882; Н. Г л у б о к о в с к и й. Св. Киприан, митрополит всея России (1374—1406), как писатель. — Чтения ОИДР, 1882, отд. I, февраль; Йордан Иванов. Българското книжовно влияние в Русия при митрополит Киприан. — ИИБЛ, кн. VI, 1958. Л. Дмитриев. Роль и значение митрополита Киприана в истории древнерусской литературы (К русско-болгарским литературным связям XIV—XV вв.). — ТОДРЛ, т. XIX, 1963; Г. Прохоров. Повесть о Митяе. Л., 1978.

³ Разбира се, не искам да приписвам на авторката някакви популяризаторски стремления — книгата е строго научна. Но текстът на тази книга, поместен не в специализирано научно издание, а в самостоятелен том, е вече предпоставка за прочита на този том не само от специалистите.

чество. Един стремеж, който, макар и ненавсякъде издържан докрай, е довел Н. Дончева-Панайотова до създаването на сериозен научен труд с редица приноси страни.

В увода на книгата е представена една сбит характеристика на Киприан, която мотивира необходимостта от монографично проучване за този писател. Същевременно тук в конспективна форма са изнесени някои интересни разсъждения, свързани с парадоксалността в нашето литературно развитие от двадесетилетието преди падането на България под османско робство (срв. с. 6).

В първата глава на книгата „Киприан в оценките на неговите съвременници и изследователи“ (с. 9—49) е направен библиографски и оценъчен преглед на изворите за живота и дейността на Киприан — приписки, литературни произведения в ръкописи и старопечатни книги, средновековни историографски творби. Пак тук намираме и пренеска на писаното от учениците за Киприан — от „Историята“ на В. Татищев до цитираната книга на Г. Прохоров.⁴

Но съдържанието на първата глава не се изчерпва само с библиографирането на източниците и изследванията за Киприан. В нея е взето отношение към всички въпроси, които тези източници и изследвания повдигат. Така например в главата е установен със сигурност един кой знае защо отричан от някои учени факт — ранната канонизация на Киприан от руската църква и наличието на Киприановото име в руския православен календар (срв. с. 11—12). Специално внимание е обърнато на „Надгробно слово за митрополит Киприан“ от Григорий Цамблак — като извор на сведения за живота и делото на Киприан и като литературна творба. Уточнена е датата и мястото на съставянето на словото, разгледано е влиянието, което е оказало това произведение върху творчеството на староруския писател Йосиф Волоцкий. Писател, чието „Послание до вельможата Йоан за смъртта на княза“ е изгра-

дено „с цели пасажии, изречения и фрази, заимствувани от Григорий Цамблак“ (с. 20).

Друг важен въпрос, по който в първата глава е взето изчерпателно отношение, е въпросът за етническата принадлежност на Киприан, както и пряко свързаният с този въпрос проблем за родството между Григорий Цамблак и всеруския митрополит. Проблемът е разгледан подробно и във втората глава на книгата (вж. с. 51—62), където е отхвърлена мисълта на Й. Холтхаузен, според когото думите „братъ бѣхши нашихъ отцѣ“ (отнесени към Киприан в Цамблаковото „Надгробно слово за Киприан“) са обикновена текстова заемка от произведение на Григорий Ниски и нямат доказателствена стойност за родството между двамата писатели. Мисля, че след убедителната аргументация на Н. Дончева-Панайотова няма място за съмнения — Киприан е българин, който произхожда от видната търновска фамилия на Цамблаковци.

Пак в първата глава са разгледани критично възгледите на учениците във връзка с църковната и обществено-политическата дейност на Киприан в Русия. Систематизирани са и схващанията на някои учени по отношение на Киприановата книжовна дейност.

Втората глава на книгата „Жизнен път“ (с. 49—112) е пръв по рода си опит за цялостно излагане на Киприановата биография. Като се опира на фактите от ръкописните източници, както и на стореното от учениците, Н. Дончева-Панайотова със средствата на науката е очертала образа на Киприан. Проследила е, доколкото това е възможно, житейския път на един талантлив човек със сложна душевност. Трябва обаче веднага да изтъкна, че в този си вид, в който се намира в книгата на Н. Дончева-Панайотова, биографията на Киприан е непълна (причината за което е най-вече в недостатъчността на източниците) и съдържа не в еднаква степен доказани положения. Така например предположението, че Киприан е бил в свитата на Т. Търновски при посещението на Теодосий в Цариград през 1363 г., е една хипотеза, лансирана от П. Сырку,⁵ която, без да е подкрепена с никакви нови доказателства от авторката (срв. с. 63), е използвана в разглежданата книга като неопровержим факт (срв. например с. 114).

Успех за авторката са разработките на въпросите, свързани с уточняването на многобройните перипетии, през които преминава Киприан по пътя си към митрополитския престол, както и изясняването на Киприановата дейност по времето на неговото светителствуване. И ако има нещо, което да липсва на разглежданата глава, то е яснотата в очертания образ на Киприан и

⁴ Библиографските посочвания на авторката са твърде богати — очевидно стремежът ѝ е бил да се обхване всичко, което е писано за Киприан. Ето защо очевидно непоследователност е фактът, че извън обсега на биографията е останала работата на К. Куев за Киприан (вж. История на българската литература. Т. I. С., 1962, с. 307—314). А на с. 39 в разглежданата книга сред учениците, които поддържат българския произход на Киприан и неговото родство с Гр. Цамблак, са включени Л. Ковачев (с един остарял труд от 1937) и Цв. Минков (Конспект по старобългарска литература. Лом, 1925—1?), но липсват работите на П. Динев. Стара българска литература. Т. II. С., 1953, и на В. Велчев. За някои черти в творчеството на Григорий Цамблак (вж. кн. От Константин Философ до Паисий Хилендарски. С., 1979).

⁵ П. Сырку. К истории исправления книг в Болгарии в XIV в. Вып. I. Время и жизнь патриарха Евфимия Търновского. СПб, 1898, с. 403—404.

и то не толкова по линията на неговата биография, колкото във връзка с *личността* на този човек — ярка, целеустремена, действена и, както показва книгата на Н. Дончева-Панайотова, с незаличимо място в руската политическа и културна история. Обективният резултат от делото на Киприан в Русия е в това, че то съдейства за консолидицията на руската църква, а отгук и на руската държава и народност — това е категоричният извод, до който е стигнала авторката при изследването на живота и дейността на Киприан (срв. например с. 88). Но кои черти от личността на Киприан са предпоставките за този резултат? Каква е била идеологията на писателя? Какви са неговите подбуди при заемането на високи пост и при дейността му — само от лично естество ли? Верно, от разглежданата глава научаваме за исихастските възгледи на Киприан, за школуването му при Т. Търновски и при иноците в атонските манастири, за връзките на Киприан с патриарх Филотей, но цялостна научна представа по този извършено интересен и важен въпрос — за личността на Киприан, не получаваме.⁶

Спрях се на проблема за личността на Киприан не за да отчитам някакви грешки в работата на Н. Дончева-Панайотова — при все още недостатъчната разработеност на въпроса те са неизбежни, а за да покажа, че извършената от авторката систематизация и критично представяне на фактите е в състояние да импулсира мисълта, представя добра основа за по-нататъшни проучвания, свързани с биографията, делото и духовния ръст на Киприан.

Следващата глава в книгата се нарича „Книжовно дело“ (с. 113—162) и разглежда изчерпателно дейността на Киприан, с която той изпъква като строител на руската църква и книжовност — предполагаеми преводи, редактиране и преписване на ръкописи.

На първо място е отделено внимание на Киприановото книжовно дело до пристигането на писателя в Русия. С право, струва ми се, Н. Дончева-Панайотова предполага, че такава дейност е имало (вж. мислите на

авторката във връзка със славянския превод на полиелейни припеви от патриарх Филотей — с. 115). Нататък са разгледани трите Киприанови автографа, датиращи от времето на неговото пребиваване в Русия.⁷ Ценното тук е категоричното доказване на положението, че Киприан си служи с *готови среднобългарски преводи*, а не превежда. Такова е положението и по отношение на преписа на недостигналите до нас оригинални Киприанов служебник — тук авторката се позовава на посоченото изследване на Йордан Иванов, според когото Киприан „е използвал по-стари славянски преводи за своя служебник, в това число и служебника на Патриарх Евтимий“ (срв. разглежданата книга, с. 129). След съответните анализи и текстурални сравнения Н. Дончева-Панайотова установява, че твърденията на староруските летописци за наличието на многобройни Киприанови преводи са неверни (срв. с. 132). Един изцяло приносен момент.

Нататък са проучени Киприановите послания и поучения. Очертан е обемът на тези произведения, взето е отношение към някои проблеми, които те съдържат. Направен е и опит за изясняване на поетиката на Киприановите послания — един почти неразработван въпрос в литературната медиевистика. Нататък авторката разглежда ролята на Киприан за развитието на руското летописане. След подробен анализ на въпросите, свързани с т. нар. Троишки летопис, Н. Дончева-Панайотова убедително заключава: „...на митрополит Киприан принадлежи не само инициативата за съставянето на московския летописен свод от 1409 г., но и авторството и редакцията на някои статии в него“ (с. 156). Проучени са още два паметника, свързани с името на Киприан — Синодикът и Индексът на забранените книги. Най-важната мисъл на авторката след анализа на паметниците (и особено на първия) е следната: Киприан се стреми „да приближи богослужебната практика в ръководената от него църква с тази в България“ (с. 158).

⁷ Относно преписа на съчиненията на Дионисий Ареопagit трябва да отбележа, че датиrowката на ръкописа по водните знаци (извършена от незабравимия Миротлав Зафиров) показва, че този ръкопис е преписан след смъртта на Киприан и следователно не може да бъде негово дело. Вж. подробности у Кр. Стаичев. Изграждане на човешките образи в старобългарската агиографска проза. С., 1978 (машиниписна кандидатска дисертация), с. 409, 415.

В тази насока вж. и работата на О. А. Князевская, Е. В. Чешко. Рукописи митрополита Киприана и отражение в них орфографической реформы Евфимия Търновского. — В: Търновска книжовна школа. Т. 2. Ученици и последователи на Евтимий Търновски, с. 282—292, в която се доказва, че т. нар. „Киприанови ръкописи“ не са негово дело.

⁶ Когато пише за значението на Киприан при изтигането на ролята на Москва като обединителен център на руската държава, авторката бележи: „Основната идея на всичките му (на Киприан — бел. м., Т. Б.) оригинални литературни творби е да се изтъкне величието и могъществото на Москва, да се утвърди централистичната политика, силата на нейните князе“ (с. 100—101). Констатацията, която съдържа в себе си възможности за анализи и обобщения, свързани с личността на Киприан — византизъм ли е политическата и идеологическата подква са Киприановите деяния или те са свързани с обособителни политически тенденции във възгледите на Киприан, почиващи на реално прецененото положение на Балканите и в Русия?

В последната глава на книгата „Оригинални литературно-художествени произведения“ (с. 162—207) са разглеждани четирите произведения на Киприан, с които този писател влиза в историята на старобългарската и староруската литература.

Веднага трябва да отбележа приносния характер на тази глава. Новото тук е не само в подробното изясняване на същността на Киприановото житие и служба на митрополит Петър, но и това, че Н. Дончева-Панайотова е прибавила към тези произведения още две творби на Киприан, *открити от нея*: похвално слово и молебен канон на митрополит Петър. Правомерен е изводът на авторката: „Това е единственият случай в старата българска и старата руска литература, когато писател посвещава четири произведения на един и същ светец“ (с. 171).

Но основното в тази глава все пак си остава анализът на Киприановото литературно дело, който е позволил на авторката да докаже по категоричен начин вече отчетеното от редица учени наличие на *нова поетика* в староруската литература от края на XIV и началото на XV в. Поетика, обусловена от пренесените от Киприан на руска почва литературни принципи на Търновската книжовна школа — един твърде актуализиран напоследък въпрос. По повод на него Н. Дончева-Панайотова изтъква отново утвърдените в нашата наука представи за връзката на Киприан с писателските похвати на Патриарх Евтимий. Разглеждани са и някои страни от поетиката на Киприановите творби, но като цяло въпросът не е изяснен, макар и в писаното от авторката да има доста положителни елементи. По подобен начин е решен и въпросът за *мъртостта* на Киприан в старобългарското и староруското литературно развитие — какво е продължението на Киприановата поетика в староруската литература, какво е взаимодействието между Киприановото литературно дело и руската литературна система от XIV—XV в., как се е движило това взаимодействие — приживе на Киприан и след неговата смърт?⁸ Въпроси, на които в разглежданата книга не е отговорено. Наистина авторката бележи, че Киприановото „Житие на митрополит Петър“ представя „началото на нова линия в развитието на староруската агиография“ (с. 174), но това е твърдение, поднесено без подробно разглеждане.⁹ Мисля, че при на-

личието на богатия фактически материал изнесен от авторката, концептуалното о разглеждане на Киприановото литературно дело ще очертае още по-категорично значението на това дело.

Заклучението на книгата (с. 208—211) представя сумарно изводите на авторката по отношение на трите основни въпроса, проучени в труда: народност, дейност, произведения на Киприан. А в края на книгата като приложение е даден археографски преглед на преписите на Краткото аномимно житие на Киприан и на Киприановите произведения, посветени на митрополит Петър.

Богата с факти, анализи и обобщения книгата „Киприан. Старобългарски и староруски книжовник“ показва умението на авторката да изгради представа за този писател и е сериозна фактическа основа за изясняването на „второто южнославянско влияние в Русия“. Същевременно монографията може да бъде и едно от гравидата за бъдещата по-пълна научна история на старобългарската литература. Ето защо по мое мнение тази монография влиза трайно в българските научни достижения.

Трифон Бонев

„ДОСТОЕВСКИ И ПРОБЛЕМИТЕ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА“ от АНГЕЛ АНЧЕВ
С., изд. „Наука и изкуство“, 1981, с. 228

Многовековните културно-исторически връзки между българския и руския народ са повече привличат вниманието на учени от двете страни. Съвременната българска литературна наука в последните десетилетия постига все по-значителни резултати в областта на сравнително-типологическите изследвания. Трудовете на В. Велчев, С. Русакиев, В. Колевски, Хр. Дулевски, Г. Германов, Ив. Цветков, А. Анчев и др. са сериозен научен принос в изучаването на влиянието, връзките и типологията на явленията в двете литератури.

Поредицата от публикации, както и предходната книга на А. Анчев — „Лев Толстой и българската литература“ — очертават трайния му научен интерес към този кръг от проблеми. Неговият последен труд „Достоевски и проблемите на българската литература“ е естествено продължение на усилията му да разкрие предпоставките за рецепцията на Достоевски в България. За методологически

⁸ Трябва да отбележа, че кореспондираща с тези проблеми (макар и с друга насоченост) е статията на Г. Прохоров. Културно-своеобразието епохи Куликовской битвы. — ТОДРЛ, т. XXXIV, 1979, с. 3—17.

⁹ От по-друг характер са някои пропуски в книгата, при които фактите са само набелязани, без да се вземе изчерпателно отношение, каквото предполага самата специфика на монографията като научен жанр. Така например, когато пише за взаимоотно-

шенията между Евтимиевите и Киприановите послания, авторката бележи, че „загоричен отговор“ по въпроса е възможно „само след обстойното им съпоставително изучаване“ (с. 150), което обаче не е сторено. Такова е положението и в писаното във връзка с въпроса за ролята на Киприан при редактирането на Индекса на забранените книги. Н. Дончева-Панайотова само е набелязала, че „въпросът... заслужава специално проучване“ (с. 160), но подобно проуч-